

ELNARƏ MƏMMƏDOVA  
Rəşid Behbudov 134  
ADU  
elnara@mail.ru

## MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS İLLƏRİNDƏ TƏRKİBİNDƏ QOHUMLUQ TERMİNLƏRİ OLAN ATALAR SÖZLƏRİNİN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Dili professional məqsədlərlə öyrənən və Azərbaycanın ali və orta məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatını tədris edən və ya tərcüməçi, filoloq kimi fəaliyyət göstərən ali ixtisas məktəblərinin məzunları mətnləri, o cümlədən formal və qeyri-formal xarakter daşıyan mətnləri, müasir və klassik ədəbiyyat nümunələrini dinləyib öz münasibətlərini, mövqeyini, fikir və ideyalarını bildirmək qabiliyyətinə yiyələnmişdirlər. Əksər hallarda ixtisası dil olan fakültələrdə dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr xarici ədəbiyyat nümunələri olan və dünya ədəbiyyatının xəzinəsinə daxil edilmiş əsərlərlə tanış deyillər. Bəzən onlar həmin əsərlər haqqında heç bir məlumata malik deyil. Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, klassik ədəbiyyat nümunələrində personajların istifadə etdiyi nitq modelləri, bu gün istifadə edilən dildən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna görə də audio və video materialların seçiminə diqqət yetirmək lazımdır. Müasir universitet tələbəsi təkcə bu və ya digər sahədə ixtisaslaşmış kadr kimi formalaşmamalıdır. O, həm də ünsiyyətə hazır olmalı və müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmaq, komanda tərkibində işləyə bilmək, ətrafdakılara motivasiya verə bilmək kimi tamamilə yeni sosial bacarıqlara yiyələnmişdir. Məhz bu baxımdan ədəbi xəzinə əlçatan olmalıdır. Qloballaşma prosesinin labüdlüyünü və bu prosese inteqrasiyanın qaçılmaz olduğunu nəzərə alaraq, elm və təhsil sahələrinin qloballaşma proseslərinə adaptasiyası dildə onun təmin olunmasını şərtləndirən amillər sırasına daxil olmuşdur. İlk öncə ona görə ki, məhz bu sahələrdə təkcə yeni bilik və texnologiyalar deyil, həm də insanın fikirlərinin ifadəsinin bu və ya digər formalarının yeni mexanizm və üsulları da gündəmi zəbt edir.

Açar sözlər: mətn, təkrar, nitq, dil, atalar sözləri

Qohumluq terminləri hər bir xalqın lüğət tərkibində mühüm yer tutur. Bu terminlərin etimologiyası lap qədim dövrlərə təsadüf edir.

Qohumluq terminologiyası xalqın tarixilik baxımından ailə-nigah münasibətlərini ifadə edir. Qohumluğun forması və ölçüsü həddən artıq genişdir. Nəzəri cəhətdən sonsuzdur. Qohumluq terminlərinin dolğunluğu bu terminlərin həm semantik, həm də formal cəhətdən tədqiq olumasında öz əksini tapır. Bu baxımdan bütün sadə və düzəltmə terminlərin təyinedicilərini araşdırmaq lazımdır. Onların həmin sistemdə mövcudluğu və birtərəfli və ya ikitərəfli olduqlarını araşdırmaq lazımdır. Bundan sonra həmin terminin qohumluq ifadə edib etmədiyini müəyyənləşdirmək olar.

Yevlax şivələrində işlədilən qohumluq terminlərini 2 yerə ayırmaq olar:

1. Qan qohumluğuna aid edilən terminlər;
2. Nikah qohumluğuna aid olan terminlər

Qan qohumluuna aid olan terminlərə ata, ana, qardaş, bacı və s. kimi terminlər aid edilir.

Nikah qohumluğuna aid edilən terminlərə isə quda, kürəkən, yeznə, baldız, qayın, qaynana, qaynata və s. kimi terminlər daxil edilir.

Azərbaycan və ingilis bədii nəsrində bəzi nümunələr diqqət çəkir. Burada qohumluq termini kontekstual – situativ xarakter daşıyır. Eyni zamanda melodiya sintaqmların sayı qədər təkrarlanır. Bu da onları bağlayan vasitə kimi üzə çıxır.

*Dünya ölüb? – Daha o anam demirdi.*

*Hə, yox – deyə Əbdül kəkələdi .*

“Ana” sözü qan qohumluğu bildirən qohumluq terminləri siyahısına daxildir.

«Upstairs in her room. Upstairs in her room. Your mother. Your mother. Your mother...» ( Onun evinin yuxarısı. Onun evinin yuxarısı. Sənin anan. Sənin anan. Sənin anan . )

Burada da “mother” sözü qan qohumluğu ifadə edən termin kimi işlədilmişdir.

«And he himself sat down on the arm of his grandfather's chair» ( O özü babasının stolunda oturdu.).

“Grandfather” sözü burada ikinci yan xətt qan qohumluğu bildirmişdir.

"Yandakı otaqda ata-bala onun qayıtmağını gözlədilər.

Atlı yaxınlaşdıqca onun qucağındakı heyvan da aydın görünməyə başladı

Yox, ceyrandır, xala.

Will you show us the way?( Bizə yolu göstərə bilərsən?)

Yes, sir ( Bəli, cənab )

Göründüyü kimi dialoq nitqi intonasiyanın bütün zəngin vasitə və xüsusiyyətlərini əks etdirir, ona əsaslanır.

Qeyd edək ki, qohumluq terminləri bütün dillərdə qarşılıqlı əlaqə sistemi yaradır. Onlar müxtəlif dillərdə müxtəlif cür olur. Bu xüsusilə ona görə belədir ki, onlar eyni leksik-semantik qrupu təşkil edirlər. Belə ki, bütün dillərdə eyni metod və üsullarla şəxələnilir.

Bu qohumluq münasibətləri müxtəlif dillərdə müxtəlif cür ifadə olunur.

Bu dildə bir anlayış, qohumluq əlaqəsi anlayışı daha dəqiq, ətraflı, digərlərində isə ümumiləşmiş şəkildə verilir.

Azərbaycan dilində qan qohumluğu terminləri çoxdur və dəqiqdir, nəinki digər analogi dillərdə.

İngilis dilinin leksik sistemində belə dəqiq ifadə imkanı yoxdur. Bunu millətlərin milli ruhunda, səciyyəvi xüsusiyyətlərində görürük. Əlbəttə həmin terminlərin ifadə etdiyi anlayışları sintaktik yolla, əlavə təyinedicilərlə ifadə etmək mümkündür və elə də edilir.

Kreber (1999) qohumluq terminlərini fərqləndirici əlamətlər kimi qeyd etmişdir:

Müəyyən nəsə mənsubiyyəti;

Qohumluq əlaqəsinin xarakteri( birbaşa xəttlə olan əlaqə və ya yan xəttlə olan əlaqə);

Nəsil daxilində yaş;

Qohumun cinsi;

“Onun” cinsi;

Həmçinin “onun” qohumu olan şəxsin cinsi;

Qan qohumluğu;

Qohumun həyatı və yaxud ölümü.

Kreber belə hesab edirdi ki, onun tərəfindən irəli sürülmüş əlamətlər universaldır. Onların bir neçəsindən istifadə etməklə başqa dillərdə də qohumluq terminlərini istifadə etməyə imkan yaranar.

Fikrimizcə, bu və ya digər terminin fərqləndirici semantik əlamətlərini yalnız verilmiş semantik sistemin təsviri üçün lazım olan və kifayət qədər relevant əlamətlərin hamısını qeyd etdikdən sonra təyin etmək olar.

Beləliklə, hər bir əlamət müstəqil semantik ölçü kimi məkan modelində inteqrasiya edir, mənələrdən birini qəbul edə bilər.

Aşağıdakı cümlələrə diqqət yetirək:

«The five o'clock brought three of the brothers, Colyon and Cames, and Swithin». ( Bu 5 saat üç qardaşlardan üçünü – Colyon, Ceyms və Svizini geriyə gətirmişdi.)

«Bunları – fığəra balalarını ata kimi böyüdəcəyik.

Bu cümlələrdə “brothers” sözü qan qohumluğu terminlərinə aid edilmişdir.

İkinci cümlədə isə “bala, ata” sözləri də qan qohumluğu ifadə etmişdir.

Hər iki cümlədə tamamlığın əlavəsini görə bilərik. İngilis dilindən seçilmiş cümlədə «and» bağlayıcısı bitişdirici rol oynayır, ayrıca sintaqm yaradır ki, bu da sonuncu sintaqmla bir yerə düşür.

Digər cümlə də bu baxımdan maraqlıdır.

Aşağıdakı cümlədə müstəqil çıxış edə bilən cavab cümlə işlənmişdir.

*Bəs mən neynəyim, Bənövşə?*

*Adamlarını göndər atamın yanına.*

Bu cümlədə birinci yan xətt qan qohumluğu termini işlədilmişdir.

“So when a week later, Mrs. Bennet discovered that her husband had in fact visited Mr. Bingley at Netherfield, she was surprised and very pleased.

But she and her daughters tried in vain to persuade Mr. Bennet to describe the wealthy stranger, and in the end they had to rely on another neighbour's description.

But, fortunately for his daughters, after his death all his property would pass to a distant male relation. (Jane Austen. *Pride and Prejudice*. s. 7)

Yuxarıdakı cümlələrdən I cümlədə nigah qohumluğu termini olan “husband”, ikinci və üçüncü cümlələrdə isə “daughters” sözü qanqohumluğu termini olaraq işlədilmişdir.

Aşağıdakı cümləyə nəzər salaq:

The queer hostility he had always felt towards his second - cousin was strongly and suddenly reinforced (John Gasüorthy “Forsythe Saga” s.152).

Burada isə “cousin” ikinci yan xətt qohumluq termini olaraq işlədilməkdədir.

Onu da qeyd edərdik ki, yazıçıların əsərlərində qan və nigah qohumluğu terminlərinə çox rast gəlinir.

Atalar sözləri əksər hallarda ümumi şəxslə cümlələrdə işlədilir. Burada ifadə edilən hökm ümumi şəxsə aid olur. Bu cümlələrin xəbəri II şəxsin tək, III şəxsin cəmi, bəzən də I şəxsin tək və ya cəmi ilə ifadə olunur. Məsələn:

*«Keçənə güzəşt deyərlər».*

Burada heç bir məcburiyyət effektinə malik olmayan məsləhət intonasiyası vardır. Ümumi şəxslə cümlələr öz ifadə tərzini atalar sözləri, məsəllər, hikmətli sözlər halına keçmiş cümlələrdə tapır.

Nəqli ümumi şəxslə cümlənin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, cümlədə ifadə olunan fikir nəql etmək yolu ilə başqasına çatdırılır və hər iki dildə heç bir məcburiyyət effektinə malik olmayan məsləhət intonasiyası ilə deyilirlər.

Ümumi şəxslə cümlələrin böyük əksəriyyətində ibrətamiz fikirlər, təəssüf, etiraz, məsləhət, adi məlumat və s. mənalar ifadə edilir və nəqli intonasiya ilə bitir.

Aşağıdakı ümumi şəxslə cümləyə nəzər salaq.

*«Bir yana da baxanda kişi pis demir», «Gəzən ayağa daş dəyər»*[2,6]

Bu cümlədə müxtəlif keyfiyyətdə leksik-semantik funksional münasibətlər vardır. Burada atalar sözündən istifadə olunur, həm də ümumi şəxslə cümlə həm ayrıca sadə cümlə kimi, həm də mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri kimi işlənir. Cümlədəki tonlar appelyasiya funksiyalarını yerinə yetirir. Müəyyən hissələrdə tonun bir qədər düşməsi müxtəlifləşərək az da olsa qalxıb enməsi bir sözün digərindən tam şəkildə ayrılmasına səbəb ola bilmir.

*«One must keep one's promise»* ( Gərək hər kəs vədinin üstündə dursun. )

Bu cümlədə qeyri-müəyyən şəxslə mübtədə konkret deyil, ümumi mənada şəxs bildirir. Bu növ mübtədaların bildirdiyi şəxs naməlum olur.

Qeyd edək ki, yarımçıq cümlələr kontekstual və elliptik qruplara ayrılırlar.

- *Onda gəl belə eləyək, ikimiz də içək.*
- *Bəli, o da olar.*

Elliptik cümlələrdən ibarət atalar sözlərinə müasir Azərbaycan dilində çox rast gəlinir. Bir çox dilçilər onları şəxssiz cümlələrə bənzədirlər. Burada əsas xüsusiyyət xəbərin buraxılması ilə bağlıdır.

*“İslanmışın yağmurdan nə qorxusu”*

İsmi xəbəri buraxılmış bu cümlə elliptikdir. "Var" sözü buraxılmışdır.

- *Do you know how many days there are ?( Bilirsən orada neçə gün var ? )*
- *Fifteen.( on beş .)*

Burada isə enən tonlu cavab cümlə işlənir.

Elliptik cümlələr həm monoloq, həm də dialoq nitqində işlənirlər. Xəbəri buraxılmış bu cümlələr fikrin obrazlı, qənaətlə ifadəsinə xidmət edir.

Aşağıdakı atalar sözünə diqqət edək:

**1. Arvadı əri saxlar, pendiri dəri**

Burada nigah qohumluğu bildirən terminlərdən istifadə olunmuşdur. Belə ki, “əri” sözü nigah qohumluğu bildirən termin hesab olunur.

Digər atalar sözünə nəzər salaq:

**1. Anası gəzdirdi ağacı qızı budaq-budaq gəzər**

(A tree is known by its fruit)

**2. Like father, like son**

(ot kökü üstə bitər)

**3. Your mother alone will be wail on you**

(Ağlasa anam ağlar başqası yalan ağlar)

**4. All that glitters is not gold**

(Hər saqqallını baban sanma)

Bu atalar sözlərində qan qohumluğu bildirən termindən istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda onların ekvivalentləri Azərbaycan dilində göstərilmişdir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi atalar sözlərində ifadə olunan qohumluq terminləri həmin xalqın mentalitetini, psixologiyasını özündə əks etdirir.

**Ədəbiyyat**

1. Aslanov A.A. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı, I hissə. 1960, 287 s.
2. Budaqova Z. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə problemləri və onun
3. tədqiqi tarixi// Dillər və ədəbiyyat, Seriya 12, 1978, s. 12-16.
4. Babayev S.M. İngilis danışq ritminin perseptiv aspektinə dair// ADDİ, Elmi xəbərlər, №5, 2002, s. 32-33
5. Cəfərov A. Qohumluq terminləri sistemi haqqında. ADU, Elmi xəbərlər, (1), Bakı-2002, s.46-56

E. Mammadova

**The characteristics of terms of relativity in the proverbs in modern Azerbaijan and English languages  
Summary**

The article deals with the proverbs. The process of teaching languages should be based on the communicative – functional approach to teaching languages. The author tries to detect and describe the ways on this problem. The whole process of teaching speech should be goal-oriented systematic. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. The article deals with the developing communicative competence in language faculties and working out effective ways of listening skills. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the communicative – functional approach to teaching languages. The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. The article is devoted to the mass media in modern methodology. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the reasons of literature. The author emphasizes its role in Linguistics. Since its emergence this notion caught the attention. New researches appeared. It is noted that this gives

us more power to understand the process clearly. At that time we use the language more competently. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. It will make the process of teaching oral speech more effective. This article deals with the teaching in linguistics. The author emphasizes the role of it, referring to the works of scientist that have been researched in this field of linguistics. She emphasizes that since its emergence. This caught the attention of linguistics and new researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the communication process clearly and use the language more competently. The analysis shows that the components are interrelated. They are interact and complement each other in the process of speech.

Key words: text, repetition, speech, language, proverbs

**Е. Маммадова**

**Характеристики пословиц с родственными терминами в Азербайджанском и английском языках**

**Резюме**

В данной статье рассматриваются к вопросу с родственными терминами пословиц . Здесь говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке. Основной целью Государственной программы является формирование единой общенациональной среды образования путём внедрения и использование современных информационно-коммуникативных технологий и обеспечением возможностью качественного образования, а также создания условий для интеграции государственной системы образования в мировую систему образования. Процесс английскому языку в целом и процесс обучения речи должен базироваться на коммуникативно – функциональном принципе. Обучением устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. Одной из основных целей изучения языка является обладание умением эффективно общаться на изучаемом языке. В данной статье рассматриваются вопросы обучения устной речи на английском языке в условиях языкового вуза. Здесь говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке. Автор пытается раскрыть роль упражнения. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Анализ показывает, что эти компоненты взаимосвязаны. Они в процессе формирования рече взаимодействуют и дополняют друг друга.

Ключевые слова: текст, репетиция, речь, язык, пословиц

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 19.06.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nuriyyə Əliyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur